Володимир АРЄНЄВ

ЗОДЧИЙ-БЕЗ-ОЧЕЙ

"Також нами знайдено в оазі глиняні таблички, дуже давні, дивом уцілілі. Клинописний текст, здається, можна буде розшифрувати, хоча на останній з табличок він змазаний, наче людина водила по поверхні написаного пальцем; до того ж краї табличок обламані, а частина просто відсутня".

(Зі звіту однієї експедиції)

* * *

...іду містом, не поспішаючи, із задоволенням роблячи кожен крок.

— Доброго ранку! — улесливо киває мені водоноша.

— Доброго ранку! — радісно вклоняється купець.

— Доброго ранку! — махають крилами голуби, пірнаючи у колодязь неба.

— Доброго ранку! — відповідаю я їм — усім разом і кожному окремо — усмішкою, жестом, поглядом. Іноді й словами, як-от верховній жриці храму Весняного Розливу, моїй давній знайомій. Вона сміється:

— Чи скоро добудуєш Башту, Зодчий?

— Скоро! Уже незабаром! — І додаю із запізнілим смиренням: — Якщо буде на те воля богів, ясна річ.

Вона із серйозним виглядом промовляє: — Буде, — але очі її досі сміються. — А хіба, — каже, — тебе зупинила б їхня заборона?

І йде, не чекаючи на відповідь, — та вона і не потрібна жриці.

А я продовжую свій шлях, вітаючи місто і його мешканців: "Доброго ранку, доброго ранку, доброго..."

— Доброго ранку, порожня людино.

Зустрічаю пильний погляд сліпих очниць Безтурботного Дядечка і стенаю плечима:

— Доброго. — Дядечко місцевий божевільний — утім, тихий, недошкульний. Лише іноді він виголошує химерні проповіді — стінам, мостам, деревам, дітлашні, що поривається кинути в нього камінь. Дядечку байдуже, він усміхається світові, як усміхається своїй коханій юнак, якому відповіли взаємністю. Як усміхаюсь я своїй Башті. — Доброго ранку, Дядечку. Але чому ти назвав мене порожньою людиною? Я не порожній; подорожній, можливо, — але не...

Він стенає плечима:

— Ти не тільки порожній, ти ще й сліпий. Але незабаром прозрієш. Іди, я молитимуся за тебе.

— А я — за тебе, — відповідаю йому (мій настрій сьогодні нічим не зіпсувати!) — і йду далі — бруківкою, через площу, ринкову штовханину, крики погоничів, плач новонародженого, стовпи сонячного світла, загрузлі у візерунчастих ґратах храмових вікон...

Іду через місто — до Південної брами, а звідти на Молитовний Бескид, де от уже більше трьох десятків років тягнеться до небес вона — моя кохана, моя мрія, моє життя!

Башта.

Вона народжується не вперше, але востаннє. Попервах вона звелася, збудована з уламків цеглин і глечикових черепків, у внутрішньому дворику будинку мого батька. Тоді вона ледь дотягувалася мені, хлопчиську, до пояса — і була тендітною, непевною, незграбною (тепер я це розумію). Пізніше вона часто снилася мені — і щоразу ставала дедалі довершенішою і завершенішою. Її образ переслідував мене, не давав спокою ані у сні, ані наяву. "Зведи мене!" — вимагав він.

Я не міг і не хотів противитися цьому поклику!

І я звів її вдруге — у кресленнях на глиняних табличках, у словах, звернених до Ради вищих жерців. Вони підтримали мене і мою ідею збудувати найвищу Башту як монументальну молитву богам у подяку за їхні небесні доброту і щедрість. Підтримав мене і Правитель, бо ж Башта приваблювала б до міста безліч прочан, а крім того, була б маяком для мореплавців. Я ж думав про неї як про найвеличніший прояв людського духу, творчий акт, рівний актові Творення світу.

Але яким далеким був я тоді від дня, коли на будівельний майданчик мав лягти перший камінь фундаменту, — і тим більше від миті завершення Башти! Більше року знадобилося лише для того, щоб опитати оракулів і зібрати сприятливі знамення, ще стільки ж — аби підготувати Молитовний Бескид і виготовити цеглини, незліченні, наче краплі дощу, що падає з неба; безперервним потоком доправити зазделегідь прокопаним каналом асфальт і земляну смолу...

І ще тридцять років, тридцять довгих років пішло на те, аби сьогодні я міг дивитися на її стрункe, тендітне тіло, обплетене (поки що! — але скоро його вивільнять!) павутиною риштування.

Я знав, що на мене чекає, я був готовий до цього. Я лише сподівався, що доживу до тієї миті, коли на її верхівці запалає вогонь маяка, коли моя молитва до тих, хто створив цей світ, залунає між небом і землею — вільно, яскраво, натхненно!

Скоро, уже незабаром — швидше, ніж я міг уявити! — і сьогодні я напевне бачив це, дивлячись на її витончений силует, що перекреслював небеса. Лише кілька місяців — і вогонь на маяці запалає!

"Ще трохи терпіння і праці!.."

Я усміхаюся світові і починаю своє правічне, щоденне сходження на Бескид, аби...

* * *

...наснився сон. І я не знав, кошмар це чи, навпаки, благе знамення з майбутнього.

Піднявшись із ліжка, я вийшов у внутрішній дворик і присів на краєчок фонтана. Дзюрчання прохолодних струминок трохи заспокоїло мене, а шелест листя смоківниці і місячне світло наче повернули назад, у сьогоднішню ніч і у мій власний дім.

Але думками я залишався в тому майбутньому, яке примарилося мені у сні.

Я бачив, як Правитель у кошику, сплетеному із золотого пруття, несе сходами на самісіньку верхівку Башти останній камінь, аби закласти його як основу храмового вівтаря. Так само приніс він і заклав першу цеглину у фундамент Башти; першу — однак другу закладав я, і рука моя не тремтіла!

Тепер вона тремтить, ця рука, вона зістарилася, вона вкрилася шрамами і мозолями, і на ній не вистачає безіменного пальця, який я втратив шість років тому, коли несумлінні раби не перевірили нові канати риштувань на міцність. Мої думки зараз схожі на ті канати — вони перекручуються і рвуться, одна за одною! Ще трохи — і розум мій, наче скульптор, що сидить у люльці, полетить донизу, у прірву божевілля.

Я підводжуся і починаю ходити двориком, за звичкою відраховуючи кроками відстань; завважую, що крайній стовпчик галереї похилився, а потім... потім я б’ю кулаком по шкарубкому стовбуру смоківниці — знову, ще раз! — доти, доки на руці не виступить кров, а до моєї свідомості не добереться біль.

Тільки так мені вдається отямитися. (...Правитель кладе останній камінь, а верховна жриця храму Весняного Розливу запалює священний вогонь...) Я повертаюся до фонтана — але тепер не сідаю (...дружне гудіння славослів’я гуркотінням грому лунає за стінами Башти, добудованої Башти!..) — я вдивляюся у чорну воду, на поверхні якої мерехтить, виблискує Божий Гріш (...добудованої Башти! — от він, момент, про який я...)

Вдивляюся у воду — і не можу розгледіти там власного...

* * *

...не розуміють. Із подивом і обачністю перезираються у мене за спиною, але — Зодчий звелів! — роблять, як я наказую.

Зрештою, найманим працівникам справно платять, а раби, чи спадкові, чи "новонавернені", які ще не так давно були воїнами ворожого нам міста вогнепоклонників, лише радіють: роботи призупинено! Несамовитий Зодчий перестав вимагати щогодинної,

цілодобової праці. Певно, боги змилостивилися, почувши їхні молитви! — (так гадають вони, ці раби; їм ніколи не дізнатися правди!)

Боги жорстокі. Рабам слід було б згадати історію про Мисливця, який розплатився із Божевільним Царем "монетою, що завжди повертається до свого господаря". Мисливець дав йому розпечений Божий Гріш, і скільки б Цар не намагався позбавитися його, Гріш знову опинявся в його долонях. Врешті-решт Цар кинувся у море — але навіть коли він став привидом хвиль, Гріш не залишив його.

Щоправда, до Царя володарем Гроша був Мисливець, тож, по суті, Грошів стало цілих два: один сяє в небесах, другий — блищить у воді. Справедливості дотримано. І лише коли настане час світові помирати, небо спуститься на землю, і два Гроша знов стануть одним.

Віддавши накази, я спускаюся з Бескида і дивлюся на Башту. Ще одна Башта досі височіть у моїй душі.

Але тепер я знаю: коли ця, на Бескиді, буде добудована, моя, в душі, завалиться. І тоді — що тоді?!

Із гіркотою згадую слова Безтурботного про...

* * *

...не припустимо! — виголошує Правитель. За минулі роки він додався і змарнів, але воля його й досі подібна до Бескида: така ж непохитна і беззаперечна — воля втіленого на землі божества. Сперечатися із ним неможливо, безглуздо.

Але все-таки я наважуюся.

— Мені було знамення, — кажу я. — Боги дарували мені віщий сон. І звеліли на певний час призупинити будівництво.

Я переповідаю йому вигаданий за ніч сон, а він слухає — і слухають, уважно стежачи за мною, крилаті бики й леви з людськими головами, і недовірливо хитається полум’я у світильниках, і зала, довга, лунка, порожня тронна зала підхоплює мої слова і грає ними, стіни відбивають їх, як хлоп’ята — ганчір’яний м’яч, напханий травою, — і зрештою жбурляють у куток: що за нісенітниця!

Хай так — у мене не було часу і не було вибору; але я сам вірю в те, що призупинити будівництво необхідно — і впевнено дивлюся на третю знизу сходинку, що веде до трону, — чекаю вироку.

Він лунає — але не згори, не з вуст Правителя, а звідкись з-за моєї спини.

— Даруй, Зодчий, — каже мені жриця. — Ти помилився. Ти бачив сон, але неправильно витлумачив його. Боги наполягають на якнайшвидшому зведенні Башти.

Я шанобливо схиляю голову: нижче, ще нижче!

— На все воля богів.

Вона наздоганяє мене вже у коридорі, точніше, перехоплює на черговому його повороті, анітрохи не збивши дихання, із лагідною усмішкою на вустах.

— Отже, ти збагнув, — каже вона — і в голосі її бринить сум.

— Що?

— Ти збагнув, що будівництво Башти ось-ось завершиться — і тоді вона перестане бути твоєю. Ти, що був ніким і став великим Зодчим, знову станеш ніким — хоча й залишишся великим Зодчим. Життя твоє

перетвориться на безглузду абищицю, бо ти повністю присвятив себе Башті, лише їй.

— А ти вирішила помститися мені за колишнє?

— Я вирішила врятувати тебе.

Хитаю головою:

— Я гадав, усі наші чвари і непорозуміння у минулому. Ти ж стала жрицею, верховною жрицею. Я ніколи не зміг би дати тобі й половини того, що є у тебе зараз.

— Зодчий-Зодчий, ти такий, яким і був, ти не подорослішав анітрохи з того дня, коли вирішив присвятити себе Башті. Але неможливо вічно залишатися мрійником. Час дорослішати, — і вона йде геть, а я дивлюся їй услід, стиснувши кулаки, не в змозі змінити її рішення, яке змушує мене будувати Башту далі, вище, до самих небес, до останнього камінця, після якого я, Зодчий, скінчуся, вичерпаюся, згасну для світу!

Йду містом.

— Доброго дня, порожня людино.

Безтурботний Дядечко посміхається мені, як посміхається завжди — стінам, мостам, деревам, дітлашні, що поривається кинути в нього камінь. Йому байдуже... та ні, усвідомлюю я раптом, йому добре!

— Доброго дня, Дядечку. Нещодавно ти назвав мене ще й сліпим — але, здається, я прозрів. Надто пізно, але...

Він стенає плечима:

— Ти, як і раніше, сліпий, порожня людино. Тобі тільки здається, що ти прозрів... але то нічого, скоро ти насправді прозрієш. Я молитимуся за тебе. — Він зітхає і починає тихесенько наспівувати:

— Життя минуло, наче сон, гаси свічу.

І молитовне колесо

кручу, верчу.

Даруй же, Боже, мідний грош

з усіх щедрот.

Даруй же, Боже, мідний грош!..

Чи ж Ти почув?..

Зводить голову і кладе мені на плече свій нестерпно важкий погляд:

— Чи хочеш Божий Гріш, Зодчий?

Я лише...

* * *

...з третього разу катапульти пристрілялися і нарешті почали влучати у Башту. Я стою на даху свого будинку й дивлюся. Іноді камені, випущені з катапульт, падають і в місті — чи то випадково, чи то вогнепоклонники вирішили не розраховувати тільки на моє слово і потроху пристрілюються до казарм. Слуги намагалися відвести мене в дім (наш квартал якраз потрапив під обстріл), але я відмовився.

Я мушу бачити усе, до кінця. Я заплатив досить високу ціну за цю можливість. Шість вогнепоклонників, які чекають тут-таки, у дворі, аби я впевнився в тому, що Башту зруйновано, а потім уночі провів їх до брами і допоміг відчинити засуви, розуміють: я маю на це право, — і не заважають. Слугам я сказав, що ці шестеро — майстри-будівничі, зовсім не причетні до нападу на місто; здається, повірили.

Я дивлюся. Проламана у кількох місцях, похилена, вона і досі стоїть. Камінь за каменем влучають у неї... — стоїть! А потім обстріл припиняється, певно, сталася якась затримка — і у цей час Башта починає падати.

Вона падає повільно, важко — так звалюється на бік стара верблюдиця, в якої раптом відмовили ноги і яка ще не збагнула, що ж відбувається. У море, у море падає вона, розбризкуючись увсебіч уламками драбин і колон, ліпних прикрас, арок, вівтарів; життями людськими, що лягли, мов шари очеретяних циновок між цеглинами, розлітається — у море, у хвилі, у ніщо!..

Я чекав, що мені полегшає, але нічого не змінюється. Тільки старший із тих шістьох промовляє, торкнувшись мого плеча:

— Угоду виконано. Тепер твоя черга.

Я регочу йому в обличчя:

— Тепер...

Закінчити не встигаю — із вулиці долинає гамір, потім у внутрішній дворик вривається сторожа, позаду неї плентається мій садівник із перекошеним від переляку, але рішучим обличчям. Певно, не повірив моїм словам і доніс-таки...

"Добре, що саме зараз прибігли, а не раніше", — думаю, дивлячись, як вони заламують руки вогнепоклонникам.

Потім сторожа...

* * *

...мене, — шепоче жриця. — Прости!

У її руках — щипці, якими вона невміло втримує розпеченого прута, на кінці його — кругла печатка Правителя. Здається, щипці заважкі, їй не під силу підняти їх — не кажучи вже про...

Але вона втримує, а я тільки вдячний, краще вона, ніж кат. Це та єдина поблажка, якою я вшанований Правителем.

Дивлюся на неї, силкуюся запам’ятати кожну рису її обличчя. Вона наче здогадується:

— Не треба. Так буде легше. Заплющ очі.

Хитаю неслухняною головою — біль витанцьовує на кістках, дзеленчить ланцюгами, на яких мене підвішено, гострими пазурами шматує груди. Але я... я хочу бачити.

Наостанок.

Вона закушує нижню губу і підносить прута до мого обличчя. Кругла печатка Правителя наближається до правого ока, і я скрикую, але не від болю — просто я раптом збагнув, на що схожа печатка!

"Даруй же, Боже, мідний гріш!.. Чи ж Ти почув?.."

І ще раз, до лівої очниці, підносить...

* * *

...у неволю, спершу до вогнепоклонників, потім до кочівників. Так звелів Правитель, вирішивши, що смерть буде недостатньо тяжкою карою за мій злочин.

Я не ремствував.

І не ремствую посьогодні.

Мої господарі поводяться зі мною суворо, але годують і поять, і дозволяють спати на свята до самісінького сходу сонця. В оазі краще, ніж у місті вогнепоклонників чи у каравані — та я і застарий для безперервних мандрівок пісками, господарі зрозуміли це і вирішили залишити тут. Вони вважають мене божевільним, а отже, наближеним до богів, звільненим небожителями від земних умовностей. На це я тільки всміхаюся (божевільною, ясна річ, усмішкою) і пригадую про Мисливця і Божий Гріш. Ті двоє Грошей, що прикладені до моїх очниць, печуть мене посьогодні — але я тримаю їх, міцно притискаю неіснуючими повіками до неіснуючих очних яблук, — і всміхаюся.

— Доброго ранку! — шерхотінню пальмового листя.

— Доброго ранку! — гекончаті, що пищить на стіні.

— Доброго ранку! — дітлашні, яка кидає в мене верблюжими кізяками й шматочками кори. — Доброго ранку!

— Доброго ранку, порожня людино, — говорить мені Безтурботний Дядечко. Він частенько навідується до мене тепер, коли я оселився в оазі, а раніше заходив час від часу. Ми розмовляємо з ним — кожен про своє — і подовгу слухаємо один одного.

— Тепер я справді сліпий, — кажу я йому.

Він сміється:

— Тепер ти прозрів, порожня людино. Ти прозрів... от тільки досі залишаєшся порожнім.

— Але чому ти мене так називаєш?

— Е-е-е!.. — тягне він наче тутешні старці-мудреці. — Е-е-е!.. Сам знаєш — то й поясни мені, — і він опускає мені на плече свій погляд — дружній, хитрий, усезнаючий.

Відповідаю і сам дивуюся, звідки беруться слова:

— Людина, що присвятила себе одній-єдиній справі — якою б великою та справа не була, — котра розучилася радіти життю, забула про дім, рідних, кохання, принесла у жертву задля Мети долю, що дарували їй боги, — дійсно, вона стає великою, але...

— І ти велика людина, Зодчий! — регоче він. — Ой, велика!

— ...але вона, — продовжую, відмахнувшись від Дядечкових слів, наче від набридливої мухи, — стає порожньою: відбери у неї Мету, а краще дозволь їй утілитися — і що ж тоді?

— От що! — відповідає Дядечко, ляскаючи по піску долонею. Згрібає жменю і дозволяє піщинкам сипатися цівочками між пальців. — От що, Зодчий. Але ти починаєш дорослішати, — каже він Ті голосом. — Тож дорослішай!

І Дядечко йде геть, а я підводжуся, аби наздогнати його і запитати "як?!" — однак наштовхуюся на щось і падаю.

— Гей, обережніше! — ображено тріпоче крильми дитячий голос. — Ти ж усю башту розваляв!

— Розваляв, — зізнаюся, сідаючи поряд із ним. Намацую руками уламки: глиняні черепки, каміння, шматочки дерева. — Давно ти її будуєш?

Недовірлива тиша: все-таки мене вважають божевільним, а божевільні не повинні ставити розумних питань.

— Давно, — зізнається нарешті хлопча. — Із самісінького ранку.

— Яка вона, твоя башта?

— Розтрощена!.. Через тебе! Недаремно тебе звуть Зодчий-Без-Очей.

Усміхаюся.

— Але ти будуєш її не вперше, я помітив. ...І не востаннє. Тож яка вона?

— Як пісня, — дуже серйозно, по-дорослому, заявляє він. — Я не можу тобі пояснити. А ти... ти дійсно колись був тим самим Зодчим?

— Був. Тим самим.

— А... якою була твоя Башта?

— Наче пісня, — відповідаю я. І тихесенько наспівую нашу з Дядечком:

— ...Даруй же, Боже, мідний гріш

З усіх щедрот.

Даруй же, Боже, мідний гріш!..

Чи ж Ти почув?..

Мені гаразд з моїм грошем,

З Твоїм грошем,

Йти до святих в пресвітлий рай,

У пекла чудь.

За всі звитяги і гріхи

Я заплачу.

— Гарно як, — шепоче хлопча вічність по тому. — А чому ти тоді її?.. Ні, не відповідай. Слухай, а ти розкажеш, як ти зміг її збудувати... такою?

— Ти дійсно цього хочеш?

— Дуже!

— Тоді приходь увечері і прихопи з собою глиняні таблички.

— Я не вмію писати.

— Тобі доведеться навчитися цьому — і ще багато чому.

— Я згоден!

"Це добре, — думаю я, слухаючи, як він мчить додому, забувши про зруйновану мною башту з трісок та камінців. — Це добре. Я навчу тебе, хлопчику, як збудувати твою мрію, як зробити її живою, справжньою. Але я прагнутиму домогтися і значно більшого — я навчу тебе, синку, як при цьому..."

* * *

"Знайдені таблички, без сумніву, є черговою фальсифікацією і жодної наукової цінності не мають".

(Із висновку експертів)